

Pedagogisk handledning och ett lyssnande förhållningssätt

TEXT Barbro Jönsson, specialpedagog, styrelsemedlem i SFSP och redaktionsråd.

Under tiden jag gick min utbildning till specialpedagog väcktes intresset för handledning, som då var ett nytt begrepp för mig. Det verkade spännande att använda sin erfarenhet och kunskap på ett nytt sätt. Under utbildningen fick vi lära oss mycket om samtalsmetodik och handledning.

När jag arbetat några år som specialpedagog och med att handleda arbetslag inom förskolan i ett kommunövergripande projekt, så beslöt jag mig för att söka till magisterutbildningen. Ämnet som jag ville undersöka och skriva om fick denna titel:

Pedagogisk handledning i ett skolutvecklingsperspektiv. *En studie av två grupphandledningar inom förskolan.*

Syftet med min studie var att beskriva om pedagogisk handledning kunde vara ett redskap i skolutveckling och förändringsarbete av inkluderande karaktär. I undersökningen gjordes jämförelser mellan två olika grupphandledningar, där den ena gruppen bestod av ett arbetslag i en förskola och den andra bestod av en blandad grupp pedagoger från olika förskolor. Den tar upp om det lärande som sker i den gemensamma reflektionen, där förståelsen för barns olikheter stod i centrum. Hur beskriver pedagoger upplevelsen av handledning och hur kan förståelse skapas genom ett aktivt lyssnande? Under alla verksamma år inom förskola/skola hade jag mött många barn i behov av särskilt stöd. Det väckte tankar om synsättet på barns olikheter och frågeställningar om arbetet inom förskola/skola kan organiseras så att barns olikheter kan framstå som en resurs.

Jag tänker att det aldrig är barnens fel om något inte fungerar, det finns alltid faktorer i omgivningen som orsakar att problem uppstår. Hur ska vi bli bättre på att förstå de barn vi möter dagligen, förstå deras föräldrar och hur ska vi kunna skapa förståelse för varandra. Jag ville också ta reda på mera om hur förståelse skapas, vad som händer i samtalet och i den lyssnande processen. Min övertygelse efter att ha gjort den här studien är att pedagoger behöver få mötas i samtal och reflektion och få tid att aktivt lyssna till varandra, det är då förståelse kan skapas. Under årens lopp har jag upptäckt hur svårt det kan vara för människor att lyssna aktivt, alla är angelägna att själv få tala och tänker därför mer på vad de ska säga härnäst. Det blir ofta missförstånd mellan människor för att de inte har lyssnat aktivt. Om organisationer prioriterar tid för handledning kan det bli ett värdefullt och viktigt redskap i skolutveckling och kompetensutveckling.

Specialpedagogens handledande roll

Utbildningen förändras efterhand och jag upplevde att det rådde stor oklarhet kring yrkesrollen som specialpedagog. Den nya rollen som specialpedagog

kunde ha som handledare och samtalsledare behövde vara klart uttalad i organisationen. Här fanns en diskrepans mellan utbildning och arbetsliv, det fanns för lite kunskap om yrkesrollen ute på fältet. Den handledande och skolutvecklande rollen, som specialpedagog inom grundskolan, var inte implementerad i organisationen och förändringar tar tid. Enligt tradition var speciallärarrollen välkänd och etablerad inom skolan och värderades högt av lärare och ledare. (Obs! se Christer Degsells tillbakablick angående detta område, sid 9.)

Mitt dåvarande arbetsfält var en delad tjänst inom både förskola och grundskola. Inom grundskolan arbetade jag i särskild undervisningsgrupp och sedermera med ett inkluderingsprojekt av barn i behov av särskilt stöd. Inom förskolan arbetade jag med pedagogisk handledning till arbetslag. Genom att vara verksam i både grundskola och förskola som specialpedagog, så fick jag rika erfarenheter och upptäckte också vilka skillnader det var i yrkesrollen som specialpedagog.

Handledning

Handledning som begrepp används i många olika sammanhang och syften och alla tror sig veta vad handledning är. Det kan vara svårt att avgränsa handledning från närliggande områden, inom utbildningar, inom vården eller i terapi. Konsultation eller ärendehandling är då en konsult tillfrågas i ett visst ärende för att finna en lösning på problemet. Vägledning är en mer målinriktad aktivitet som sker under en begränsad tid. Den form av handledning som fokuseras i denna studie är handledning av pedagogiskt yrkesverksamma, som arbetar med undervisning och som i handledning möts i en grupp. Det är en handledning som sker under en längre tid, och kan betraktas som en mötesplats där pedagogerna själva ska komma till insikt om hur ett problem ska lösas. Jag har valt att i denna studie benämna detta pedagogisk handledning.

Pedagogisk handledning och skolutveckling

Handledning är en pedagogisk metod, där handledare och handledda möts i samtal och där bearbetar och reflekterar kring situationer och problem hämtade från de handleddas görande/prövande och tänkande i och om sin

yrkespraktik.Handledning är en viktig och professionell hjälp i individers och grupper utveckling, där utgångspunkten är att varje lärare bär på en egen praktisk teori som behöver medvetandegöras eftersom den styr handlandet i praktiken.Handledningens övergripande syfte är att bidra till den yrkesmässiga utvecklingen, som visar sig i konkreta förändringar i den pedagogiska verksamheten och som i förlängningen kommer barnen tillgodo. Efterfrågan på handledning kan ses som en effekt av 1990-talets skolreform och kommunaliseringen. Det satte den lokala skolan i fokus och lärares kompetensutveckling, som tidigare i större utsträckning varit individuell, blir genom handledning av lärare i grupp en kollektiv verksamhet och därmed ingår den som ett led i skolans utveckling. Det kan gälla utvecklingen av hela skolan/förskolan eller klassrummet/den egna avdelningen. Lendahls (2002) menar att i det perspektivet kan handledning ses som ett verktyg där angelägna frågor om yrkeskompetensen och verksamhetens utveckling kan diskuteras, prövas och utmanas.

Grupphandledning

Eftersom handledning som begrepp står för så mycket kan man särskilja begreppet genom att kalla det handledning för pedagogiskt yrkesverksamma, för dem som arbetar med undervisning i någon form. Gruppen som blir handledd kan vara det egna arbetslaget eller någon annan sammansättning som faller sig naturlig. Handledningen är ett inslag i kompetensutvecklingen och utgår ifrån lärarens vardag, deras frågor och problem. Genom att mötet sker i grupp kan individernas värderingar, frågor lyftas fram och bilda utgångspunkten för gemensam reflektion. Innehållet i denna reflektion görs tillgängligt för kollektivet och kan leda till en gemensam förståelse, värderingar och ställningstaganden om vad man ska arbeta med och varför.

Det är av största vikt att handledningen sker kontinuerligt för att finna en gemensam förståelse och ompröva handlingsalternativ. Fördelarna med grupphandledning är att den variation av erfarenheter som finns tas tillvara. Man får genom pedagogisk handledning ett hjälpmedel att se sina egna handlingar på ett nytt sätt och därmed möjlighet till distans, granskning och värdering. Handledning i grupp har klara fördelar framför individuell handledning. Deltagarna kan identifiera sig med varandras speciella problem och ge varandra stöd och uppmuntran. De kan utmana varandras kunskapssyn och ge goda råd i sakfrågor. Det kan vara en fördel att deltagarna kommer från olika arbetsplatser eller organisationer, då man kan synliggöra och förstå den påverkan som formella eller informella ledare kan ha på den egna arbetsplatsen.

Handledningssamtalet

I Lauvås (2002) beskrivs samtalet som en mänsklig aktivitet som gör att vi utvecklar vår uppfattning om

världen och fördjupar förmågan till reflektion och kunskapsutveckling. I likhet med psykologen är handledaren sitt eget instrument och samtalet är verktyget och det är uteslutande genom samtal som en reflekterande handledning kan bedrivas.

Mänskliga kunskaper delas bäst genom kombinationen av samtal och praktisk verksamhet, och kan inte ersättas av något annat. Handledningsgruppen är en pedagogisk kraft i processen och det gäller att ta tillvara detta i samtalen så att alla i gruppen får lika mycket talutrymme. Det är då viktigt att ha olika former för detta, att gå laget runt, så att alla kommer till tals, att låta alla tala till punkt och inte avbryta varandra. Vanligt förekommande hjälpmedel är även att var och en har med sig något skriftligt material, som dagbok eller anteckningar som man utgår ifrån vid samtalen. Fördelen är då att deltagarna har förberett sig och då kan tiden för handledningen utnyttjas maximalt. Ett referat från föregående möte knyter samman och ger helhet i handledningen. Det ger även en möjlighet för handledaren att ge feedback till gruppen och problemet blir aktualiserat. Bladini (2004) pekar på två sätt att inleda samtalen. Antingen är det pedagogen som väljer samtalsämnet för dagen eller specialpedagogen som styr mer och riktar in samtalet på det speciella barnet eller en specifik händelse som hon vill följa upp.

Lyssnandet

I detta avsnitt behandlas tankar om lyssnandets betydelse för vår förståelse av andra människors olikheter. Jag kommer inte att gå närmare in på ämnet kommunikation eftersom det är ett så stort område och kunskapsfält. Istället koncentrerar jag mig på begreppet lyssna, främst genom Adelmans (2000 och 2002) forskning, Dahlbergs (2002) och Rinaldis (2002) tankar om dialogen och mötet med den Andre.

I ett historiskt perspektiv har lyssnandet i alla tider haft en stor betydelse. Enligt Donalds teorier i Adelmans så hade den första människoarten homo erectus en väl utvecklad icke-verbal kommunikation, som bestod i att mima och gestikulera och frambringa ljudläten. Att lyssna är den del av modersmålet som först utvecklas. Den nyfödda babyn har enligt Thomlison (2001) i Adelmans redan en erfarenhet av 12 veckors lyssnande, och kan urskilja moderns röst redan i livmodern. Barnet tycks också ha förmågan att urskilja och föredrar det egna modersmålet framför främmande språk. I vardagslivet lyssnar vi mer än vi talar, och vi talar mer än vi läser och skriver tillsammans. Undersökningar angående detta gjordes redan år 1926 av amerikanen Rankins.

I mötet med den Andre

Reggio Emilia filosofin har en grundsyn på barns och människors lärande där basen i pedagogiken är det mänskliga mötet och de mellanmänskliga relationerna.

I relationen och i dialogen skapas en lärandekultur som präglas av reflektion, solidaritet, glädje och förundran. I Adelmann (2002) presenteras samtida forskare som Bathkin, Mead, Vygotsky som i likhet med Dahlberg menar att Jaget är socialt och kan bara existera och beskrivas i relation till andra. De menar att Jaget konstrueras i dialogen mellan Jaget och Den andre. I Adelmann har jag hämtat följande citat:

*I cannot manage without another;
I cannot become myself without another;
I must find myself in another by finding another in myself
(in mutual reflection and mutual acceptance).*
(Bathkin 1984:287)

På liknande sätt beskriver Rinaldi olikheten som vår största likhet. För att kunna samarbeta måste jag kunna förstå den Andre. Vi är beroende av varandra och har den Andre inom oss och vi befinner oss hela tiden i relation till varandra. I Rinaldi belyses lyssnandets och välkommandets pedagogik av den Andre. Hon problematiserar synen på normalisering och differentiering och menar att det är bara genom möten med dem som är olika som vi kan förstå värdet av våra olikheter. Förvisso är det enklare att förstå det som är likt än det som är olik och det skulle vara enklare att styra ett samhälle där anonymitet och likriktning råder. Men frågan är vilken sorts skola och samhälle vi vill skapa. Hon talar om det aktiva lyssnandets betydelse för vår förståelse av varandras olikheter.

När vi talar om lyssnande då talar vi om ett aktivt lyssnande till skillnad från ett passivt lyssnande, och om ett välkomnande av den Andre och en öppenhet för den Andres olikhet. Den Andres olikhet är i första hand en rättighet att vara annorlunda. Olikhet kan aldrig vara positiv eller negativ i sig själv, den blir positiv eller negativ i relation till vilken sorts mottagande och välkomnande som den enskilda skolan kan ge.
Rinaldi, Modern barndom (2002 a.a sid 32).

*Angår vi varandra, kanske?
Målning av
Barbro Jönsson*

Ett aktivt lyssnande och uppmärksamhet

När kommunikation och relationer sätts i förgrunden så produceras också en lyssnandets pedagogik, där lyssnandet är viktigare än talet. Det betyder att man lyssnar på ideer, frågor och svar och verkligen anstränger sig för att försöka förstå och få en mening i vad som sägs. Det betyder att det inte finns något rätt svar utan många sanningar. Dahlberg skiljer här på dialogen och monologen. Dialogen bygger på ett gott lyssnande för att skapa en relation med den Andre. Monologen däremot är ett sätt att överföra sin egen kunskap till den Andre, för att denne ska tycka detsamma.

Nilsson (1994) menar att människor i allmänhet är ganska dåliga lyssnare. I ett samtal är människor ofta mer upptagna av vad man själv ska säga om en stund, än att lyssna aktivt på den andre. Därför uppfattar vi inte allt som sägs, vare sig det som direkt uttalas eller det som sägs mellan raderna. Det handlar om kommunikation och det kräver både stor uppmärksamhet och koncentration att lyssna på det som sägs i ett samtal. Uppmärksamhetsfasen omfattar enligt Adelmann komplexa processer som selektion, fokusering och koncentration. Det är alltså uppmärksamheten som avgör om lyssnandeprocessen får en fortsättning eller ej. Ett bristfälligt lyssnande gör att man lätt missar vad den andre egentligen menar och det kan leda till missförstånd och konflikter. Följande citat är ett exempel på detta:

Jag vet att du tror att du förstår vad du tror att jag sa, men jag är inte säker på att du har fattat att det du hörde inte var det jag menade” (citad okänd).

Nilsson menar att en bra lyssnare tittar på den som talar och är fokuserad på nuet och inte på vad som ska hända sedan. För att vara säker på att man tolkat den Andres budskap på ett korrekt sätt är det bra att ställa frågor om det uppstår oklarheter, klagörande frågor om vi har förstått personen på rätt sätt.

Adelmann menar att lyssnandeprocessen börjar i perceptionen och interaktionen mellan örat, ögat och hjärnan. Det finns en viktig och ofta förbisedd skillnad mellan att höra och lyssna. Att höra har att göra med vår fysiologiska och biologiska kapacitet att tillgodo-göra oss ljud, medan att lyssna handlar om att konstruera mening mentalt och viljan att förstå. Ett aktivt eller empatiskt lyssnande är inriktat på förståelse där tonvikten ligger vid att vi betraktar den Andre som en viktig person och visar intresse för vad han/hon säger. Det empatiska lyssnandet är en förmåga att förstå en persons problem utifrån hennes eget perspektiv, att försöka känna och tänka som den Andre utan att värdera eller bedöma. Lyssnaren fungerar som ett bollplank och ger endast stödjande responser, som inte är vägledande. Det ges då möjlighet för talaren att fritt formulera sina tankar, för att på så sätt komma fram till en lösning på problemet.

”Inner speech” och förståelse

Att lyssna är att fullt medvetet vilja höra och en strävan efter att förstå utan att värdera och kritisera, menar Adelmänn. Han betonar även förståelsens betydelse för undvikande av missförstånd.

Problemet med lyssnandet är att talet går så mycket saktare. Enligt (Giffin&Patton) i Nilsson (1994) så forsar pratet ur munnen med ca. 150 ord per minut i ett vanligt samtal, medan tankeförmågan är tre eller fyra gånger snabbare. Det kan under ett samtal vara lätt att tankarna vandrar iväg och att man tänker på vad man ska säga hämstå istället för att fokusera och reflektera över det sagda. Detta fenomen benämns som ”inner speech”, en slags inre dialog som vi har med oss själva, och som har viktiga funktioner i lyssnande processen. Det finns fyra utmärkande drag för ”innerspeech” enligt Johnsson i Adelmänn:

1. Egocentricitet, uppmärksamheten är riktad inåt mot personliga erfarenheter och associationer.
2. Tystnad, artikulationen hörs inte. Vi går inte och småpratar högt för oss själva.
3. Komprimerad syntax, med nödvändiga nyckelord.
4. Semantiska inbäddningar som inte behöver preciseras.

Den kommunikationen som vi har med oss själva i form av ”Inner speech” är en snabb och effektiv metod att förstå utifrån våra erfarenheter. Ett sätt att förstå hur vi förstår och att utnyttja tidsskillnaden mellan tal och tanke till att förstå ännu bättre.

I sin avhandling bidrar Adelmänn till en vidgad begreppsutredning av begreppet ”lyssna”. Han undersöker hur lärarstudier genom olika sätt att lyssna i lärandemiljön skapar en egen inre röst. Detta lyssnande är både en inre och yttre dialog efter hörda, lästa eller upplevda röster. Dessa röster är i samspel med varandra i en process till vilka eleverna lyssnar när de skapar en egen inre röst. Rapporterat lyssnande kallar han den öppna respons som lyssnaren avger i talet. Men han menar att bara för att en elev inte svarat, behöver det inte innebära att eleven inte lyssnat. Han kan ha lyssnat utan att ge öppen respons, det kan komma till uttryck vid ett senare tillfälle. Det kan ses som en process mellan expression och reception, jag uttrycker via talspråkets expressiva del vad jag lyssnat och lyssnar till, samtidigt som jag i talspråkets receptiva del söker efter anknytningspunkter mellan det som sägs och har sagts. Adelmänn belyser hur lyssnarrollen och talarrollen går ihop i ett ömsesidigt samspel. Människan lyssnar alltid och hennes lyssnande omformar vad hon hör och vad hon säger. Sandro Key Åberg beskriver det i dikten:

Lyssna till världen innanför dig, du är en värld av ekon, av genljud, av besökare från det förflutna.

Ett lyssnande förhållningssätt

För att kunna möta alla dessa röster krävs ett vidgat lyssnande begrepp i lärandemiljöer, menar Adelmänn (2000;2002) som i sina studier undersökt lyssnandets villkor och hur elever konstruerar sin kunskap och sitt lärande utifrån ett lyssnarperspektiv. Han menar att lyssnandet är en aktiv, medveten och utvecklingsbar språklig och social handling och kan vara ett dialogiskt tankeredskap för att främja kommunikativa läroprocesser. Att lyssna är en social handling som skapar relationer. En lyssnande hållning bygger på respekt och intresse för eleverna, då kan läraren skapa de professionellt förtroendefulla relationer som kunskapsökandet bygger på. I den nya läroplanen räcker det inte att läraren har en teoretisk kompetens. Den sociala kompetensen och den kommunikativa förmågan där man omsätter det lyssnande förhållningssättet i praktiken är minst lika viktig i lärarrollen.

Sammanfattande kommentarer

De begrepp som jag ville undersöka var vilken betydelse lyssnandet har för vår förståelse av andra människors olikheter. Den teoretiska floran ovan menar att jaget är socialt och kan endast existera och beskrivas i relation till andra. De menar att Jaget konstrueras i dialogen mellan Jaget och den Andre. I mötet mellan människor speglas våra värderingar av den Andre, i bemötandet av varandra skapas vår självbild. I dialogen och det aktiva lyssnandet ges möjlighet att aktivt fokusera på den andre och sätta sig in i en annan människas tankar. Att lyssna är att fullt medvetet vilja förstå den Andre och anstränga sig för att inta den Andres perspektiv och försöka skapa mening i det som sägs, utan att vare sig kritisera eller värdera. Då skapas en öppenhet och ett välkomnande av den andres olikhet. I den pedagogiska handledningen menar jag att det finns möjlighet för pedagoger att mötas för att skapa detta lyssnande förhållningssätt som kan ge förståelse för olikheter.

Referenser

- Adelmänn, K (2002). Att lyssna till röster. Malmö högskola. Lärarutbildningen.
- Adelmänn, K (2000). Lyssnarens lyssnande intertextualitet och repertoar. Rapporter om utbildning 2/2000. Malmö högskola. Lärarutbildningen.
- Bladini, K (2004). Handledning som verktyg och rum för reflektion, en studie av specialpedagogers handledningssamtal. Karlstads universitet, universitetstryckeriet.
- Dahlberg, G, Moss, P, Pence, P (2002). Från kvalitet till meningsskapande, postmoderna perspektiv - exemplet förskolan. Stockholm: HLS Förlag.

För den som önskar läsa hela examensarbetet, förmedlar jag den gärna via e-post.

barbro.jonsson@svedala.se